

מגיזו - תל ארזיאלולוגי כאתר לימודי-חינוכי¹

נדמה כי יש הסכמה בקרב מחנכים ואנשי ידיעת-הארץ על המטרות והמשמעויות החינוכיות והחברתיות השונות אותן מזמן הטיול. יתירה מכך, היבטים מסויימים באים לידי ביטוי באופן המשמעותי ביותר דווקא בטיול, מחוץ לכותלי המוסד החינוכי ומחוץ ל"דלת אמות" ה"סביבה החינוכית"². על אופן השגת המטרות הלימודיות של הטיול, ובעיקר במקצועות השונים הקשורים בארץ ובנופיה אין חולקים. ברור לכל, כי פרקים מסויימים ניתן ללומדם בשטח, טוב יותר מאשר בכיתה. טוב נעשה אם נשלב את הלימוד בנוף בלמידת פרקים אלה. דברים אלה נכונים כמובן, לכל גיל ולכל רמת לימודים.³ בשנים האחרונות, עם הגברת המקצוע האינוטרדיסציפלינארי תחת כותרות שונות, כגון "לימודי ארץ-ישראל", החלה מתפתחת גישת "יום השדה המשימתי" או "הפעלות בטיול", כגישה לימודית חינוכית. השימוש בגישה זו אינו בזיקה למקצוע מסויים אלא מתאים ומשתלב במקצועות שונים, כגון גיאוגרפיה, הסטוריה, תנ"ך, טבע ועוד.⁴

חוקרים שונים מתחום ההסטוריה, בעלי זיקה חינוכית, הקדישו פרקים מסויימים בספריהם להיבטים מתודיים של הצגת הנושאים ההסטוריים בארץ-ישראל. מן הראשונים נציין את מנחם זהרוני, בספרו "טבע ונוף - פרקים

- 1 בהכנת הפעילות בתל השתתפה גם הגברת שרה ברנע, מחנכת ותיקה ומסורה. תודתי לה מעומק הלב.
- 2 על כלל מטרות הטיול ראה: משרד החינוך, חוזר המנהל הכללי - חוזר מיוחד ב' תשמ"ג: בטיחות בטיולים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 9-10; א' שטאל, ההדרכה בטיול (החברה להגנת הטבע, ללא ציון שנת ומועד הפרסום), עמ' 7-19; יוסי שפנייר, ערכו החינוכי של הטיול, טללי אורות ג עמ' 165.
- 3 ראה עוד: נ' ארנון, עורכת, לימודי ארץ-ישראל, תכנית החירה לחטיבה העליונה בבית הספר הדתי, ירושלים תשי"ן, עמ' 5-9. ועוד: י' עשת, הטיול ותכנית הלימודים של הכיתה, החברה להגנת הטבע, המכון להדרכה בשדה - חוברת כ"ו), הר-גילה תשמ"א.
- 4 ד' יהב, "יום שדה משימתי כטיול חינוכי", בשדה חמד ט-י (תשי"ן). ראה שם ביבלוגרפיה נוספת לנושא זה.

בהוראת מקרא, היסטוריה וידיעת הארץ⁵ ומנשה הראל בספרו "מסעות ומערכות בימי קדם"⁶.

ברשימה זו נעסוק בסיור משימתי באתר הסטורי-עתיק - תל ארכיאולוגי. כדוגמה ישמש לנו תל מגידו. התל העתיק צופן בחובו פרקים ידועים ועלומים מן העבר. סיור כזה אינו בבחינת ארכיאולוגיה לשמה אלא פגישה עם אנשי העבר, חייהם ותרבותם.⁷ גילויים וחשיפתם של אוצרות הידע אלה יתכנו בדרכים מגוונות, כולל הסיור. עם כל הקשיים שסיור זה מעמיד בפנינו, אל לנו לוותר עליו, אף בשכבות הגיל הנמוכות.

בשנים האחרונות יצאו לאור מספר מדריכים מתודיים לאתרים ארכיאולוגיים בדגש מקראי, כגון: אפק,⁸ גזר,⁹ דן,¹⁰ לכיש,¹¹ עזקה,¹² ושילה.¹³ במדריכים אלה מובאות הצעות דידקטיות שונות לקראת הטיול, למהלכו ולסיכומו. בין שאר ההצעות המובאות שם מוצעת פעילות בסגנון "ניווט" באתרים שונים ברחבי התל.

מחסום פסיכולוגי מסויים, המעוגן בשיקולים חינוכיים ובטיחותיים לכאורה, מונע ממתכנים רבים לפעול בדרך זו, הימנעות שלדעתנו פוגמת באופן ניכר ברמת העניין והידע של התלמידים. לצערנו, ניתן לראות גם היום, בחינוך המודרני, קבוצות תלמידים הנשרכות אחרי המדריך (שאינו שייך לצוות המורים

- 5 מ' זהרוני, טבע ונוף: פרקים בהוראת מקרא, היסטוריה וידיעת הארץ, תל-אביב תשי"ל.
- 6 מ' הראל, מסעות ומערכות בימי קדם, תל-אביב תשי"מ, עמ' 177-190. עוד על ענייני מתודיקה בטיול ההיסטורי ראה: ר' אלון, "הטיול כאמצעי המחשה להוראת היסטוריה", צידה לדרך 4 (תשל"ט), עמ' 37-39; מ' גשר וני' עילם, אל העבר ובחזרה: דרכים בהוראת ההיסטוריה, תל-אביב תשל"ט.
- 7 י' רוזנסון, מארץ ישראל של מעלה לארץ ישראל של מטה: לביורר המשמעות החינוכית של נופה של ארצנו, ירושלים תשנ"ב, עמ' 34-39.
- 8 ז"ח ארליך וי' שפנייר, מעבר אפק (מדריך למורה וחוברת עבודה לתלמידים), אלקנה תשנ"ב-תשנ"ד; מ' הרטמן, מעבר אפק: חוברת רקע למורה ולמדריך (החברה להגנת הטבע - ללא ציון מקום ההוצאה), תשמ"ג.
- 9 י' גפני, תל גזר (החברה להגנת הטבע - ללא ציון מקום ההוצאה), תשמ"ה.
- 10 מ' לבנה, עתיקות תל דן: מערך סיור, ראשי פרקים למדריך (החברה להגנת הטבע - ללא ציון מקום ההוצאה), תשמ"ד.
- 11 א' בן ישראל, לכיש: הדרכה באתר מקראי (החברה להגנת הטבע - ללא ציון מקום ההוצאה), תשמ"ג.
- 12 י' ספיר, תל עזקה, אלקנה תשנ"ב.
- 13 ז' ארליך, ליקט וערך, שילה: סיור ולימוד באתר ארכיאולוגי (החברה להגנת הטבע - ללא ציון מקום ההוצאה), תשמ"ה.

והמחנכים הקבוע של המקצועות ההיסטוריים) הסוקר את תולדות התל ואתריו בדרך הפרונטלית. לכאורה, "העביר" המדריך את החומר, אך ספק אם בדרך פסיבית זו יקלטו התלמידים את תכני הלימוד, יתעניינו בהם ויפנימו אותם. בדפים הבאים מובאת הצעה לפעילות עצמית של התלמידים באתרים המרכזיים מתקופת המקרא בתל מגידו.

מספר מטרות עמדו לפנינו בהכנת ערכת לימוד זו:

א. מטרות לימודיות

1. לימוד המושג "תל ארכיאולוגי".
2. הכרת האתרים המרכזיים בתל כמאפיינים אתרים דומים בתקופת המקרא.
3. התל וממצאיו כמקור ללימוד פרקי מקרא.
4. הכרת והבנת הרקע הגיאוגרפי של התל וסביבתו והשפעתו על התפתחות העיר הקדומה.

ב. מטרות חינוכיות-חברתיות

1. עבודת צוות - הפעילות מבוססת על עבודה בקבוצות קטנות. בכל קבוצה ימונה ראש קבוצה האחראי על תנועת הילדים, חלוקת לוח הזמנים לפעילות, משמעת ועוד.
2. אתריות ואמינות - הילדים יועמדו על ענייני משמעת, לוח זמנים, נימוסים ודרך ארץ, שלפיהם עליהם לנהוג, ללא ליווי צמוד ו/או השגחת מבוגרים.

ג. מיומנויות

1. השימוש בתנ"ך.
2. השימוש במפה - ניווט.
3. קריאה והבנת שלטי ההסבר וההדרכה בתל (משולבים בחלק מן הפעילות).

הכנת התלמידים לקראת הסיור

להכנת התלמידים בכיתה, לפני היציאה לטיול, ערך מוסף הבא לידי ביטוי בטיול גופו.¹⁴ ההכנה אינה דורשת התארגנות מיוחדת, שכן היא מבוססת על תכנית הלימודים הבסיסית של הכיתה במקצועות שונים. להלן נפרט את הנושאים העיקריים בהם יש לעסוק עם התלמידים בלמידה בכיתה לקראת הסיור:

- תנ"ך והיסטוריה -** פרקים נבחרים מתקופת המלוכה. שלמה המלך כבנאי ערים. מושגי יסוד: תל, כרונולוגיה וכד'. חשיבותה של מגידו בתקופת הקדומות. מקורות חיצוניים ללימוד תולדות מגידו. תולדות חקירת ארץ-ישראל. **גיאוגרפיה -** סיבות מיקומה של העיר מגידו. אזור מגידו ועמק יזרעאל - בין המרכז לצפון. תוואי "דרך היס". סוגי מעיינות. צומח, תילים ומעיינות. **טבע -** גידולים חקלאיים בעמק יזרעאל לתולדותיו. **אומנות -** פולחן, פיסול ואומנות בעולם העתיק.

הסיור בתל - אופי השימוש בערכה

הגן הלאומי בתל מגידו עבר בשנים האחרונות שיקום יסודי ושיפור בתצוגות השונות לקהל. שיפורים אלה מטיבים עם המסייר ומסייעים בהבנת הממצא. בכניסה לתל, מוזיאון קטן המציג את הנושאים המרכזיים אותם מזמן התל: תולדות המחקר, הפולחן, כלי נשק, מגורים ועוד. נושאים אלה מוצגים באופנים שונים כגון צילומים, תרשימים, דגמים ושחזורים. בתדר הפנימי דגם מוקטן של התל ובו הממצאים המרכזיים מהתקופות השונות ומספר שחזורים.

14 עוד על הכנת הטיול ראה: ד' קורן, הטיול המגוון (בסדרת "קו למדריך", חוברת מספר 2, משה"ח, היחידה לתכנים ותוכניות), עמ' 7-13.

מומלץ לפתוח את הסיור בדגם זה, בסקירה כללית וחזרה קצרה (פרונטלית) על הנלמד בכיתה בהקשר זה. סרט וידאו קצר, המוקרן באולם הכניסה, מסכם את הנושאים העיקריים.

מבחינת התלמידים, תחל הפעילות במוזיאון בכניסה, על-פי ההנחיות המופיעות בערכה. הפעילות בתחנה זו היא משותפת לכל הכיתה, דבר המאפשר למורה לעקוב אחרי ההתארגנות הראשונית של התלמידים.

אחרי שלב זה יחולקו התלמידים לחוליות ויצאו לסיור עצמאי מונחה בתל. משך הזמן המוצע לפעילות הוא כשעה ורבע. יש לקבוע עם התלמידים נקודת מפגש ושעת סיום. לדעתנו, הנקודה המתאימה ביותר היא לפני הירידה למפעל המים, שם ניתן לסכם את הפעילות. כל קבוצה תקבל מראש את סדר התחנות עליה לעבור. על-מנת למנוע צפיפות בנקודות מסוימות יקבע המורה סדר אחר לכל קבוצה.

לגבי המלווים והמבוגרים, ישנן שתי אפשרויות:

א. ניתן לצרף לכל קבוצה אחד מן המלווים שישגיח מרחוק על הפעילות ויסייע בעצה במקומות מסויימים.

ב. ניתן להציב מלווה באתרים המרכזיים בהם אמורים התלמידים לעבור. כך תהיה לנו בקרה על לוח הזמנים ותנועת התלמידים.

סיכום הפעילות ייעשה בשני שלבים. השלב הראשון והמיידני יהיה בתל לפני סיום הסיור. בשלב זה נתייחס להיבטים שונים של עבודת התלמידים, כולל ההיבטים החברתיים. השלב השני ייעשה בכיתה בהמשך לפעילות בערכות ומבוסס עליהן. כאן יכולה הערכה לשמש מעין ספר לימוד. כמובן, ניתן להשתמש בעזרים שונים להבהרת הדברים (ראה להלן).

סיור ללגין (לג'ון) ונחל קייני

בהמשך לפעילות בתל מגידו, ולהבנת הרקע הסביבתי של העיר והתפתחותה, אפשר לסייר בשני אתרים הסמוכים לתל מזרחית לו.

האתר הראשון הוא שרידי העי "לגין" הרומית, או "כפר עותנני" התלמודי. הגישה לאתר זה היא מכיוון קיבוץ מגידו בשביל המסומן באדום.

משם נמשיך מזרחה לכיוון נחל קייני. פלג מים קטן זה, נמשך ממערב לכביש נחל עירון ועטור עצי אקליפטוס המסתיר את יופיו ואת שפע האתרים הפרושים לאורכו. כאן נוכל לראות שרידים קדומים של מפעלי מים מתקופות שונות,

החל, כנראה, מתקופת המקרא, כגון סכר מים גדול, אמת מים, טחנות קמח ועוד.

פינה זו מתאימה גם למנוחה, לסעודה ולפעילויות שונות. משך הסיור בנחל קייני כשעתיים.

תיאומים

- גן לאומי מגידו - רשות הגנים הלאומיים - 04-891100.
- קיבוץ מגידו - תיירות - 06-525747.

עזרים

- מגידו, סרטון ("פנס קסם"), מרכז ההסברה.
- שי גבע, הכנענים והפלישתים, סדרת שקופיות, (הפקה: ז' רדובן).
- מפעלי מים בירושלים, סרטון וידאו, (הפקה והוצאה: רשות העתיקות) - להקשר והקשה על מפעל המים במגידו.

ביבליוגרפיה נבחרת¹⁵

- * צ' אילן, אתרי-טיול בארץ-ישראל: מדריך לאזור הצפון, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 196-192.
- * א' דביר, עורך, מפת טיולים וסימון שבילים 50000: 1 הכרמל, (מספר 4), תל-אביב 1993.
- * האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ-ישראל, הערך "מגידו".
- * אנציקלופדיה מקראית, הערך "מגידו".
- * ז' וילנאי, אנציקלופדיה אריאל, תל-אביב תשל"ח, הערך "מגידו".
- * ד' מרוז, יום טיול: מדריך לטיולי משפחות, ב, תל-אביב 1992, עמ' 105-108.
- * א' קמפינסקי, מגידו: עיר-מדינה כנענית ומרכז ממלכתי ישראלי, תל-אביב 1993.
- * י' שקולניק, "מגידו", מורשת דרך 54 (1994), עמ' 4-8.

15 ברשימה זו הובאו מאמרים בסיסיים וזמניים למורה ולתלמיד הן מן החיבת ההיסטוריה ארכיאולוגי והן מן החיבת המתודי. המעוניין להרחיב יעין בביבליוגרפיה באנציקלופדיה המקראית וכן אצל קמפינסקי.

ראשי פרקים מתוך חוברת משימות הפעלה¹⁶

1. המוזיאון

לאחר סיור באופן עצמאי בחדר התצוגה במוזיאון, שבמהלכו מתבקש התלמיד לשים לב לכך שכל חלון מציג נושא מתוך שלל הממצאים הקדומים בתל מגידו, כגון: מקדשים, חפצי פולחן, מטמונים, קרבות ועוד, מתבקש התלמיד לבחור לו חלון, ולתאר במלים או בציור את הנושא המרכזי שבחלון זה ואת המוצגים המאפיינים המופיעים המופיעים בו.

לאחר מכן מופנה התלמיד לקונקורדנציה למקרא ערך "מגידו" ולאנציקלופדיה המקראית ערך "מגידו". על-פי מקורות אלו הוא מתבקש לכתוב את תולדותיה של העיר בתקופת המקרא.

בהתייחסות לתצוגה מתבקש עתה התלמיד לפרט מה הוסיפה התצוגה לידיעותינו על מגידו ותולדותיה. בחוברת המשימות המקורית צולמו פריטים אחדים השייכים לאזור (כגון: סמל המועצה האזורית מגידו, חותמות, ציורי לוחמים) המופיעים באנציקלופדיה אריאל של פרופ' זאב וילנאי, והתלמיד מתבקש לציין אילו מפריטים אלו נמצאים במוזיאון.

2-3. השער

בחוברת המשימות מובא תרשים של שחזור השער. תשומת לב התלמיד הופנתה לשלט שסמוך לשער החיצון והוא מתבקש לציין על גבי התרשים היכן הוא נמצא, ולהשיב על שתי השאלות הבאות:

1. למה שימשו המדרגות היורדות מהשער החיצון?

2. מדוע נבנה השער החיצון בצורה זו?

לאחר שנתבקש לעבור את רחבת השער לעבר השער הפנימי, נשאל התלמיד למה שימש שער פנימי זה. כאן ציינו לתלמיד שאין הוא רואה את השער הפנימי בשלמותו, אלא רק את יסודות החלק השמאלי, ושאלנו:

1. במה שונה השער הפנימי מהשער החיצוני ומדוע?

2. למה, לדעתך, שימשו החדרונים שבתוך השער?

16 חוברת זו מתוארת כאן בקווים כלליים, וניתנת להשגה אצל מחבר המאמר.

לסיכום מתבקש התלמיד לעיין בפסוקים שבשמואל ב יח,ד וכן טו,ב. פסוקים אלו מתארים מבנים וחלקים שונים באזור של שער, והתלמיד מתבקש להתאים לחלקים אלו מספרים שהופיעו בתרשים הנייל, ולרשום את שם האתר.

4. רחבת התצפית

בשלב זה מתבקש התלמיד לעבור לרחבת התצפית העליונה שבמערב, ולהשלים בעזרת שלט ההסבר את לוח התצפית שצירפנו לחוברת המשימות המקורית. בלוח תצפית זה צוירו הרים ויישובים, והתלמיד מתבקש להצמיד לציורים אלו את שמות ההרים והיישובים.

שם נוסף יש לעמק הפרוש לפנינו, והוא מופיע בדברי-הימים ב לה,כב. התלמיד מתבקש לנקוב בשמו, ולציין את גבולותיו. עתה מוצעת המשימה הבאה לפני התלמיד: כשותף לצוות ההקמה של העיר מגידו בתקופת המקרא עליו להתייחס לשיקולי ביטחון, כלכלה ותעבורה (דרכים), ולפרט מה הן יתרונותיה של מגידו ביחס לכל אחד מפריטים אלו.

5. רחבת תצפית לעבר התפיר (צד מזרח)

בחוברת המשימות הובא רישומם של מקדשים קדומים שנחשפו בחפירות מגידו. התלמיד מתבקש לתאר במלים את הבמה המתגלית לעיניו, ומאיזה צד עולים אליה. כמו כן הוא מתבקש לחוות את דעתו מדוע מקדש האלים בנוי מצד מזרח.

שרטוט נוסף בחוברת מציג מזבח אבן מתקופת המקרא שנמצא בחפיר. התלמיד מתבקש לתאר מזבח ע"פ הפסוקים בשמות כז, ב וכן כט, יא-יב. עוד נשאל התלמיד מה נצטוו בני ישראל לעשות במזבחות מעין מזבח קטורת מעוטר בסגנון מצרי שנמצא באזור, ומדוע נצטוו לעשות מה שנצטוו.

6. הממגורה

זוהי ממגורה מימי ירבעם מלך ישראל, והשאלות שנשאל התלמיד הן כדלהלן:

1. עיין בחומש דברים כב, ח ומצא שם מקביל ל"ממגורה".
2. מה אכסנו בממגורה?
3. מדוע הניחו החוקרים שזו ממגורה ולא בור מים? (ציין שלוש סיבות).
4. מצא שתי מערכות של מדרגות. מדוע לא הסתפקו תושבי העיר במערכת אחת?

5. מדוע הממגורה כה עמוקה? כיצד מתקשר הפסוק במשלי ג,י לתשובתך?
6. עיין בסמל המועצה האזורית מגידו. מהו הרעיון שמסמלת השיבולת שבתמונה?
7. בסמל יש עוד פריט המתקשר לתל מגידו. מהו הפריט?
8. לפי התרשים¹⁷ אנו רואים שהאסם נבנה סמוך למבנה הממשל, מדוע? לבסוף הוספנו שאלה לאתגר: עיין בספר דברי הימים ב לב,כח. כיצד נקראו הערים ששימשו לאכסון תבואה?

7. עיר הרכב

התלמיד מתבקש להתבונן בשלט, לאתר את המקום בו הוא נמצא על פני התרשים הכללי שמופיע בחוברת. עתה עליו לגשת לאחד ממבני האורות, ולציין על סמך מה זוהו מבנים אלו כאורות (3 סיבות) וכמה סוסים לדעתו ניתן לאכלס בכל מבנה אורווה. מובן שהתשובה לשאלה זו דורשת גם נימוק.

תרשים כללי של האורות מופיע בחוברת (גם בשלט), ולאחר מתן התשובה על השאלה הקודמת מתבקש התלמיד לחשב כמה סוסים בסך הכל ניתן היה לאכלס בעיר הרכב.

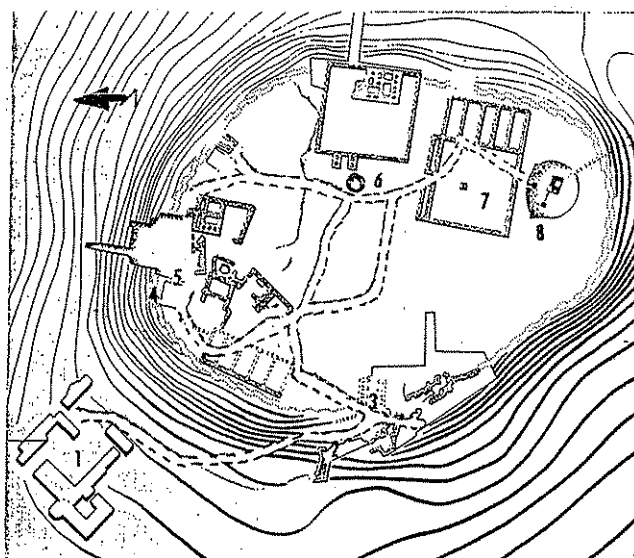
שאלותינו הבאות נסמכות על עיון במקרא. מתוך עיון במלכים א ט,טו מתבקש התלמיד להשיב מי ביצר את מגידו, ואלו ערים נוספות הוא בנה; ועל סמך הכתוב בדברי הימים ב לב,כז-ל ומתוך הסיור בשטח הוא מתבקש לחוות דעתו מדוע סמוכה עיר הרכב לבית המושל ולממגורה.

8. מפעל המים

- להלן השאלות שעומדות בפני התלמיד בשלב זה, בו הוא עומד לפני מקור המים של העיר, שכידוע הוא אחד מן הדברים החשובים לקיומה:
1. מהו, לדעתך, מקור המים של העיר?
  2. מן ההיגיון היה לבנות את מפעל המים במרכז העיר, ולא בצידה, כפי שבנוי מפעל המים במגידו. מה, לדעתך, השפיע על מקומו? (היעזר בשרטוט בעמוד השער ובשלט).

17 כמו כל התרשימים גם תרשים זה כלול בחוברת המשימות המקורית.

3. אנו עומדים בראש גרם המדרגות המודרני, לצידו תוכל להבחין, בגרם מדרגות קדום. סמן על גבי שרטוט "תכנית מפעל המים" (המופיע בחוברת) את המקום בו אתה עומד.
4. בניית מפעל מים שכזה היא מלאכה קשה ומסובכת, ובכל זאת, אנו מוצאים מספר דוגמאות כאלה בערים עתיקות בארץ, כגון: ירושלים, גבעון, חצור, גזר וכו'. מנה יתרונותיו של מפעל מים כזה.
5. לאחר שתדד במדרגות תגיע למנהרה החצובה בסלע. מה מספרה בתרשים הנ"ל? נסה לשער את מימדי המנהרה (רוחבה וגובהה).
6. המשך לנוע לאורך המנהרה, עד שתגיע למקור המים המסומן בתרשים במספר 3. מה מצבו של מקור המים כיום?

מקרא:

1. מוזיאון
2. המדרגות והשער החיצון - מימי שלמה המלך
3. השער העיר - מימי שלמה המלך
4. תצפית לעבר עמק יזרעאל
5. תצפית לעבר הבמה
6. ממגורה מימי ירבעם - מלך ישראל
7. עיר הרכב מימי שלמה המלך
8. מערכת אספקת המים